

JANKO ALEXY O MARTINE A MARTINSKÝCH UMELCOCH K 130. VÝROČIU NARODENIA UMELCA

DOC. PHDR. AUGUSTÍN MAŤOVČÍK, DRSC.

 augustin.matovcik@gmail.com

The paper focuses on the writer, painter and publicist, Janko Alexy, on the 130th anniversary of his birth. His estate includes a number of personal memoirs related to Martin, the city where he worked. The aim of the paper is to present the original of Alexy's memoirs *Artists of the Martin city*, in which the painter Milan Thomka Mitrovský and Miloš Alexander Bazovský are also mentioned. The memoirs, which describe the events in art community of Martin city of that time, are a source of important historical contexts regarding personalities who in many ways contributed to the forming of Slovak culture.

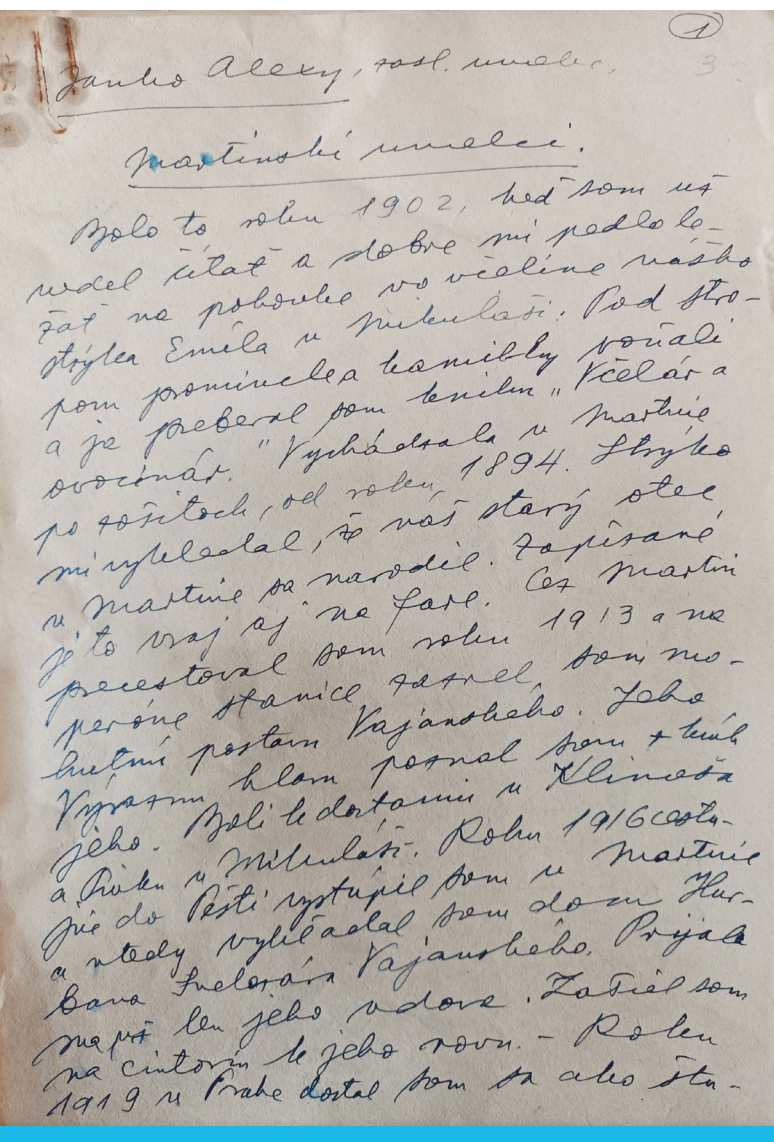
Keywords: personalities, Janko Alexy, art community, Slovak culture, Martin city, memoirs

V rozsiahlej rukopisnej pozostalosti manželov Alexyovcov, uloženej v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice (Fond č. 153), sa nachádzajú vzácne rukopisné memoárové príspevky Janka Alexyho (1894 – 1970), ktoré sú jedinečnými dokumentami pre poznanie životných osudov a tvorivej práce tohto vrcholného reprezentanta moderného slovenského výtvarného umenia. Z originálnych rukopisných spomienok na Martin a martinskú umeleckú bohému, v kruhu ktorej pôsobil a tvoril v rokoch 1930 – 1932, ide to texty: *Martinskí umelci* (rkp., 20 strán, sig. 153 AN 6), *Potulky po Slovensku* (rkp., 10 strán, sig. 153 AS 7), ale najmä rozsiahle memoáre *Mozaiky* (strojopis, 778 strán, sig. 153 A O).

V personálnej bibliografii Pavla Halašu *Janko Alexy* (Martin 1974), ani v bibliografii článkov zo súčasných novín a časopisov niet záznamu o tom, že by

Janko Alexy. Fotograf: Anton Šmotlák. Zdroj: SNK - LA

Rukopis *Martinskí umelci*. Zdroj: SNK - LA

tieto texty v čase vzniku vyšli tlačou. Z obsahu textov sa však dá zistiť, že spomienky *Martinskí umelci* autor napísal ako 70-ročný v roku 1964; fiktívny rozhovor *Potulky po Slovensku* napísal rok pred smrťou, teda v roku 1969 (neskôr ho zaradil Ján Ábelovský do monografie Miloš Alexander Bazovský, Bratislava 1999); rozsiahle memoáre *Mozaiky* podľa údajov na titulnom liste pripravoval autor v roku 1964 pre bratislavské nakladateľstvo Dielo, ale toto vydanie sa z nezistených príčin nerealizovalo.

Z doteraz nepublikovaných memoárov *Martinskí umelci* sa dozvedáme o prvých kontaktoch Janka Alexyho s Martinom, v ktorých napísal, že je za Martin ako hlavné mesto Slovenska, pričom sa odvolal na národné, literárne a umelecké tradície. Osobitne uznanlivo sa vyjadril o maliarovi Mitrovskom, okolo ktorého sa sústreďovali umelecké osobnosti a s ktorým úzko spolupracoval v martinských ateliéroch v domoch Tatra banky v rokoch 1930 – 1932. Cenné sú Alexyho spomienky na Miloša Alexandra Bazovského, ktorý na ponuky o presťahovaní do Bratislavy odmietavo reagoval s odôvodnením, že „Bratislava sú nohy a Martin srdce Slovenska.“

Alexyho spomienky *Martinskí umelci* uverejňujeme v pôvodnom znení ako obraz o umeleckej bohéme v Martine v prvej polovici 20. stor.

Martinskí umelci

Bolo to roku 1902, keď som už vedel čítať a dobre mi padlo ležať na pohovke vo včelíne nášho strýka Emila v Mikuláši. Pod stropom prominele¹ a kamilky voňali a ja preberal som knihu „Včelár a ovocinár.“ Vychádzala v Martine po zošitoch od roku 1894. Strýko mi vykladal, že náš starý otec v Martine sa narodil. Zapísané je to vraj aj na fare. Cez Martin precestoval som roku 1913 a na peróne stanice zazrel som mohutnú postavu Vajanského. Jeho výraznú hlavu poznal som z kníh jeho. Boli k dostaniu u Klimeša a Pivku v Mikuláši. Roku 1916 cestujúc do Pešti vystúpil som v Martine a vtedy vyhľadal som dom Hurbana Svetozára Vajanského. Prijala ma už len jeho vdova. Zašiel som na cintorín k jeho rovu. Roku 1919 v Prahe dostal som sa ako študent do Vinohradskej nemocnice, zápal pľúc. Na peľasť postele prisadol si primár dr. Semeřád.

Precestoval som Slovensko – povedal mi s úsmevom, priateľsky. Bol som i v Martine a nedávno čítal som článok v Národných novinách od F. R., podľa ktorého hlavné mesto Slovenska má byť v Martine a nie v Bratislave. Čo vy na to poviete?

Ja som za Martine! – odpovedal som rýchle. Leží v srdci Slovenska. V írečitom slovenskom kraji. Má svoje dávne tradície. Vajanský, Škultéty! Dve rázovité postavy. Bojovníci. Tam je cintorín. Slovenský pantheon. Sem chodil národ v časoch poroby za augustových slávností. Tu naberal posily. Tu si podali ruky slovenskí vlastenci a uistili sa, že ďalej budú bojovať. Bojovať za národ, ktorému dni boli už spočítané.

Martin znamenal v bývalom Uhorsku symbol slovenského nebezpečia, priateľstvo s Rusmi, panslavizmus. Martin so svojim Vajanským znamenal slovenské spisovateľstvo, maliarstvo reprezentoval Milan Mitrovský. Jeho postava mohutná, výrazná tvár, ubolavený pohľad v očiach, statočnosť na rtoch znamenali umelca veľmi vážnych rozbehnutí. Človek nadväzujúci na klasicizmus, na dokonalosť cinquecenta, na kúzla plnú Florenciu, na pôvabnú krásu talianskych žien, na sviatočnosť Tiziana. Mitrovský, potomok majiteľa hradu v moravských Mitroviciach, už len ako syn schudobnelého sadzača usadil sa v Martine, ako v pevnosti, obklopenej morom nebezpečí, neistoty a v ateliéri maliara, fotografistu Pavla Socháňa, zachytávajúceho ľudový folklór s pochopením a s oddanosťou vlastenca – pracoval na rozmer-

ných plátnach, lebo cítil, že monumentálne umenie je to, ktorým možno národu zabezpečiť veľkosť a večnosť. Poznal z Prahy lunety a ilustrácie Mikuláša Aleša. Poznal jeho dielo, znamenajúce pre český národ nedoceniteľný poklad. Milan Mitrovský maľoval i portréty i ružové telo mladých dievčat. Nie impresionisticky, ale i dôslednosťou neúprosného realizmu. Smiešne to znelo, keď povedali, že podobizeň novelistky pani Marienky Pietrovej maľoval 30 rokov. Pritom ho mrzelo, keď musel peniaze brať za svoje obrazy. Keď sa povrávalo, že jeho manželka ho vydržovala. Žil potom v budove Matice slovenskej, ako hradný veľmož. Často sa vracal k obrazu „Don Kichota“. Sám seba v ňom zobrazoval. Písal, aby zachytil momenty prežité vo Florencii. Aby bolo jasné, že život je ťažký boj a on v paľbe rinčiacih zbraní trápi sa s lazúrovými farbami na vytvorení vibrujúceho pozadia. Národ hynul a on sa mordoval s ružovým peľom na bielych lícach krásnych žien. Hovoril, ako rytier. Jeho vety boli prepletené úctou k všetkému, čo je krásne a cnostné. Vyšiel na ulicu Martina. Na bránach nápisy, samé vzácneho zvuku mená, ako vo Florencii. Samí veľrytieri slovenského odboja. Vyhýbal sa im, aby si neobjednali uňho kópiu, dľa Coreggia, dľa Tiziana, alebo dľa Věšina, ktorý na ceste z Prahy do Sofie v Martine sa zastavil, aby namaloval kompozície, vyvolávajúce pozornosť na jestvovanie slovenskej dediny a jej ľudí. Okolo Mitrovského zoskupovali sa bytosti, naplnené romantickými túhami vybudovať slovenské umenie, jeho XX. storočia. Znelo to naivne, keď niekto povedal, že na kopci neďaleko cintorína vznikne obrovská budova pre Slovenské národné múzeum. A Mitrovský sa toho dožil, že dľa plánov Harminca Jozef Geryk získal turčianskeho rodáka Jozefa Országha, krajinského prezidenta, že Martin dostal nielen nemocnicu, ale i veľký stánok umenia. Roku 1932 s ochotou som daroval pre jeho galériu osem obrazov a neskoršie moje rozmerné oleje „Vandrovník“ a „Sen z hôr“. To je nič, vravel som v sebe, veď pre múzeá môjho rodného mesta Mikuláša daroval som 920 kresieb, náčrtov a obrazov. Keď som sa roku 1930 usadil v Martine, Mitrovský vytýkal mi moje gesto. „To je tak, poznamenal s dávkou trpkosti Mitrovský, vy chodíte po dedinách a za deň načrtnete aj desať náčrtov. Musel by som žiť dvetisíc rokov, keby som chcel byť štedrým pri mojom dôkladnom spôsobe maľovania. U mňa je maliarstvo celkom súkromnou záležitosťou. Nemám rád, keď sa píše o mne,

nerád vystavujem a nerád predávam. Pozrite sa na moje malé obrázky. Sú ako šperky. Bolí ma, keď sa lúčim od nich. Bolí ma i rozpor, ktorý vyvolalo vo mne „moderné“ umenie. Uznávam jeho oprávnenosť, ale hlava sa mi točí, keď vidím niektoré prestrelky mladých. Kam sa poberajú? Prečo chcú byť za každú cenu novými, zvláštnymi? Myslím, že obsah je dôležitý a nie forma, vyjadrovacie prostriedky. Verte, že som niekedy na okraji zúfalstva, keď mladí naši obosielajú výstavu Spolku slovenských umelcov a ja som v porote. Nútne som vyhadzovať ich obrazy. Sú maľované bez štúdií, nadväzujú na mladých Francúzov, lebo to je veľmi snadná vec. Tak maľujú i deti, ale máme to považovať za umenie?

Takto hovorieval Milan Mitrovský keď ho niekto navštívil v Socháňovom ateliéri, alebo v pracovni pod krovom Matice, alebo v ateliéri v budove Tatra

Janko Alexy pri práci. Zdroj: SNK - LA

banky. Jeho pracovne boli plné obrazov a on, ako hovorieval mi na cigaretke, nevedel si zarobiť. Posledný výhonok veľpánov z Mitrovíc. Bojovník za slovenskú kultúru. Bol jej bojovníkom, ktorý holými rukami šiel proti jej nepriateľom. Proti „Zameškanosti“, proti pliaže, navalenej na nás neprajnosťou osudu a dejín.

Triasla sa mi ruka, keď som siahol ku klobúku, aby som ho pozdravil na ulici, i keď som vedel, že ma podceňuje, že nesúhlasí s hlučnosťou, ktorou som ja ťahal káru nášho výtvarného bytia a nebytia. Vrazil som do tohto úsilia všetko, čo je v živote lákavé, pohodlné a sládobné. Zlý osud mlátil ma korbáčom z ostnatého drôtu a ja pokúsil som sa ďalej, ako ťažko chorý človek, s biednymi, boľavými, trasúcimi sa očami, s ktorými ani čítať som nevedel.

Keď som do Martina prišiel roku 1931, chcem som načierať zo studnice slovenských kultúrnych pokladov. Patril som ku generácii Miloša Bazovského. Človek tvrdohlavý, so zaťatými päťami. Mitrovský pripomínal mi pomník znázorňujúci Výsmech. Miloš Bazovský znázorňoval mi Odboj. Hrubé sklo priehradu ich oddaľovalo, keď na ulici prešli popri sebe. Odvrátili sa jeden od druhého. Chcel som ich zblížiť, nešlo to. Na posmrtnej výstave Milana Mitrovského v Bratislave profesor Ján Mudroch povedal: „Dostal Mitrovský dal najviac slovenskej kultúre.“ To čo kde-kade povedal Ján Mudroch platilo pre mňa za zlatý peniaz, ale roku 1930 v Martine náhlady Bazovského podlamovali vo mne vieru v snažení Mitrovského. Zle to pôsobilo na môj vývin v hľadaní „slovenského slohu“, ku ktorému som sa blížil cestami Martina Benku. V tie časy krajinový prezident dal odstrániť zo svojej pracovne Benkovu krajinu, lebo že mu pripomína zememeračské mapy. Ale v tie časy Ministerstvo školstva len jeho obrazy považovalo za vhodné, aby slovenské umenie reprezentovali na celoštátnych výstavách v cudzine. I my, mladí maliari pozerali sme sa na jeho obrazy s údivom a s uznaním. Bolo v nich čosi heroického, rozprávkového. Bol krajinárom akejsi rozprávkovej, vybásnenej krajiny. Sveta, ktorý už neexistuje. „Slovenskí bačovia už nechodia v krpcoch, ale v „baťovkách“, poznamenal mi raz V. V. Stěch, veľký priateľ slovenského umenia. Benkov učiteľ, maliar Kalvoda roku 1921 sa vyslovil, že „on si to s tými návrhmi na gobelíny ešte rozmyslí.“ A nerozmyslel. Valil sa dopredu cez hory a doly, ako tank. A naňho začal nadväzovať i Miloš Bazovský, hľadajúc pevný bod

Janko Alexy s Milošom Alexandrom Bazovským. Zdroj: SNK - LA

výtvarného východiska. Miloš Bazovský aj mňa si povšimol. Prebásnil svojím koloritom Hôrnych chlapcov a obraz uverejnil v Živene. Ale nepotreboval ani mňa, ani Benku za svoj stály vzor. Vtedy, keď som ja vystavil v Umeleckej besede slovenskej v Bratislave olejomalbu „Pijú chlapci, pijú“, on sa objavil s malým obrázkom „Detvani“. Traja chlapi, Detvani, sedia v krčme pri stole. Taký rázovitý,

chutný šperk. Ešte trochu pripomínal Benku, ale vo farbách ozývali sa hlasy všetkých letných kvetov. Tomuto kúsku nik nevedel odolať, i keď naše obrazy kupovali vtedy malomešťania. Nadávali, debatovali a predsa kupovali Bazovského obrazy. Z Bratislavy dochádzali Bazovskému odkazy, aby sa presťahoval do hlavného mesta. Bazovský to tak bral, že Bratislava sú nohy a Martin srdce Slovenska. Toto som tvrdil i ja, keď som Bazovského vyvábil do Martina. Že sme tu zakotvili, ďakujeme baťkovi Škultéymu, Dr. Vančovi, Thurzovi, prof. Klačkovi, Cígerovi, maliarovi Vodrážkovi, Krčmérymu a iným. V Martine schádzali sa cesty z Oravy, z Liptova, zo Zvolena, zo žilinského kraja. Pripojil sa k nám i tulák maliarskych vízií, neskôršie i Peter Weisz-Kubínčan a svet severného Slovenska svietil nám ako lúka posiatá margarétami. V ateliéri Miloša Bazovského rástli obrazy plné jasu, čarovne pôvabných kompozícií. Zakaždým s rozbúreným srdcom som vstupoval do pracovne Bazovského. Bol som jeho susedom. V jeho pracovni sto múz sedelo. Krása, vkus, sviežosť, novota, rezedková vôňa, violeta kosatcov, a tak ďalej, a tak ďalej. Bol som šťastný, že mi osud doprial tieto chvíle. „Som rád – povrával Palugyay, že som sa v tom istom storočí narodil, ako vy.“ Tak ako Bazovský vedel načrtnúť behom pol hodiny postavu Heľpianky, Osadianky, Zázrivanky, Važťanky, tak ju nikto iný nevedel. Uznával za pôvabný len päťdesiat kilometrový okruh okolo Martina. To ostatné na Slovensku nemalo preň sladkosť nektáru. A za krátky čas popri Benkovi mali sme druhú maliarsku individualitu. Maliarstvo Miloša Bazovského zrazu sa odpútalo, odtrhlo od nite a letelo pod nebesami, ako balón krásnej dúhoviny.

POZNÁMKA

¹ Pravdepodobne ide o rastlinu s dobovým názvom promincla, prominclá, t. j. ľudový názov niektorého druhu pestovanej mäty (pozn. redakcie).